

Breu aportació a l'estudi antroponomàstic de l'Eivissa medieval: els noms dels descendents dels repobladors el 1291

ESPERANÇA PIQUER FERRER

El 8 d'agost de 1235 la Yâbisa musulmana claudicà davant els exèrcits cristians, esdevenint a partir d'aquell moment l'Eivissa cristiana. Tot i que les repercussions i conseqüències d'aquest canvi foren moltes i de diversa estimació, a tall d'exemple podem copsar com aquest canvi provocà un daltabaix en els noms de lloc els quals foren els primers en patir aquesta transformació. De bon començament la divisió administrativa de la Yâbisa musulmana configurada en cinc quaters: Portumany, Algarb, Benizamid, Alhaueth i Xarc desaparegué en passar l'illa a mans dels cristians, transformar-se en una fragmentació de només quatre departaments amb unes noves denominacions, tret del de Portmany: l'Algarb se'n digué ses Salines, Benizamid passà a ser Balansat i els d'Alhaueth i Xarc tingueren el seu corresponen cristià en el nou quarter de Santa Eulàlia. En aquest mateix sentit, es manifesta Enric Ribes i Marí a la seva aportació exposada al Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, celebrat a Eivissa l'any 1998.¹ Aquest autor dóna com una possible causa de la poca presència actual de topònims àrabs a les Pitiüses, la forta catalanització de la zona arran de la repoblació cristiana.²

D'altra banda, cal recordar que la repoblació cristiana es realitzà sota la jurisdicció territorial de tres senyors feudals: el rei Jaume I, Nunyo Sanç, comte del Rosselló i Guillem de

¹ Enric RIBES I MARÍ, «Toponímia d'Eivissa i Formentera», a *Actes del XXIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, Eivissa (10 i 11-X-1998)*, Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior, LXXXIII, (desembre 2000), pp.9-16.

² La mateixa realitat s'esdevingué a l'illa de Mallorca, Antoni MAS I FORNERS, «Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350)», a *Actes del Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Universitat de València, 2002, pp.321-339.

Montgrí, arquebisbe de Tarragona.³ D'aquesta manera la història d'aquesta illa anirà lligada a les vicissituds de la pròpia història personal de cadascun d'ells, així com a les lluites que els seus successors mantindran per tal d'assolir el poder senyorial sobre les anomenades Pitiüses. Dins aquest context de rivalitats i conflictes polítics s'ha d'incloure el document que s'ha utilitzat com a font per a la realització d'aquesta breu aportació. Es tracta de l'acte de reconeixement d'homenatge de fidelitat que els membres del Consell municipal eivissenc reteren al rei Jaume II de Catalunya i d'Aragó, després de la mort del seu germà, el monarca Alfons III, el 1291. En aquest escrit apareixen com a autors i testimonis un total de 113 representants masculins de la població –tant de la vila com de la part forana–, descendents d'aquells primers colonitzadors cristians que arribaren a Yàbisa el 1235.

1. Presentació de la font

La font emprada és un document que fins ara restava inèdit i que té un gran interès per l'estudi antroponòmic. Aquest interès rau fonamentalment en tres aspectes: el primer, fa referència a la seva tipologia documental, atès que es tracta d'un pergamí de la Cancelleria Reial catalano-aragonesa, tipologia poc emprada en els estudis antroponòmics que tendeixen més a la utilització, raonable d'altra banda, de llistes nominatives tipus talles, fogatges, etc. En segon lloc, per la seva cronologia, car ens trobem davant d'un document del segle XIII, un segle que també ha gaudit de poca fortuna, puix sovint ha estat considerat com un segle de transició entre la "revolució antroponímica" dels segles XI-XII i l'antroponímia plenament catalana del segle XIV. I en tercer lloc pel nombre d'antroponims que hi apareixen: un total de 113 antroponims que corresponen a 113 portadors diferents.

Quant a la llengua emprada, tot i que el document és escrit en llatí com era habitual a la documentació de la Cancelleria Reial del segle XIII, pel que fa als antroponims cal destacar la coexistència de les llengües llatina i catalana. Així mentre els noms de bateig i els segons noms que procedeixen de noms d'ofici i de qualitats humanes han estat gairebé tots ells escrits en llatí, els segons noms que fan referència als noms de lloc apareixen majoritàriament en català.

2. Estudi formal dels sistemes de designació

Pel que fa al sistema de denominació la fórmula antroponímica utilitzada respon gairebé sempre a un mateix model: NOM DE BATEIG + UN SEGON NOM. La funció antroponímica d'aquest segon nom és, però, diversa: en alguns casos es tracta d'un veritable cognom en el sentit actual del terme; a d'altres és només encara l'apel·latiu esdevingut sobrenom i fins i tot en tractar-se d'un nom d'ofici pot ser que aquest apel·latiu faci referència tan sols a l'ofici real que desenvolupa el seu portador.

³ Una síntesi sobre la història d'Eivissa la trobareu a Bartolomé ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)*. Tomo I., Mallorca: El Tall editorial, 1994 i a Miguel Àngel CASASNOVAS CAMPS, *Història de les Illes Balears*, Mallorca: Editorial Moll, 1998. Sobre l'episodi històric de la conquesta catalana, vegeu Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1976.

Esporàdicament apareixen formes de denominació més complexes: d'una banda el tipus NOM DE BATEIG + SEGON NOM + APEL·LATIU com *Arnaldus Guilelmi Guasch* en la qual l'apel·latiu fa referència a la procedència del portador o del seus predecessors i de l'altra, PRIMER NOM DE BATEIG + SEGON NOM DE BATEIG + SEGON NOM com *Guillem Arnaldi Cocorella*, versemblantment aquest segon nom de bateig hauria estat utilitzat per descartar una possible homonímia amb *Guillem Cocorella*.

Un cas excepcional es la designació "mercatorii ollarii", en la qual la forma de denominació és només el nom de l'ofici. És difícil d'arribar a establir amb certesa el perquè d'aquesta denominació. Caldria suposar potser que es tractés d'un estranger amb un nom de fonètica intel·ligible, essent l'ofici molt més fàcil d'entendre per part de l'escrivà.

Cal assenyalar la presència d'una partícula introductòria com és el tractament formal "*ser*", corresponent a una forma provençal i italiana de l'antic senyer català la qual cosa podria indicar la procedència estrangera dels seus portadors.⁴

3. Anàlisi tipològica i de freqüència dels noms de bateig

El resultat de l'anàlisi dels noms de bateig fa palesa la seva poca originalitat a nivell tipològic: tots ells formen part de l'estoc de noms més emprats a la Catalunya del segle XIII, és a dir, es tracta de noms d'origen germànic llatinitzats que s'imposaren a Catalunya al llarg del segle XI i XII i que el segle XIII ja poden ésser considerats com a pròpiament catalans.⁵

Quant a la freqüència, la llista en valors absoluts és la que segueix:

Guillem	23	Miquel	2
Bernat	20	Andreu	1
Pere	13	Bartomeu	1
Berenguer	9	Bonapart	1
Arnau	7	Llorenç	1
Ramon	6	Martí	1
Jaume	5	Maimó	1
Ferrer	3	Nicolau	1

⁴ Amb tot, una cerca sumària en fonts documentals occitanes medievals no ha proporcionat cap atestació del sobrenom *Daultre*. Només s'ha constatat l'existència d'un *Bernardus de Lautre* el segle XII, Alexandre Charles GERMAIN (éd.), *Liber instrumentorum memorialium. Cartulaire des Guillems de Montpellier*, Montpellier: Société Archéologique de Montpellier, 1884-1886, p.424 i de *Johannes de Lautre* l'any 1463 i *Jehan de Lautre* l'any 1539 al lloc d'Arlanc, Lucien DROUOT, «Notes et documents pour servir à l'histoire du Livradois, du Vallgorgue et des pays de la vallée de la Dore I». (Édition régionale du Livradois-Forez), a *Reveu Archéologique Sites* n° 21 (1993), pàgines 32 i 77 respectivament.

⁵ Lluís TO, «Antroponimia de los Condados catalanes (Barcelona, Girona y Osona, siglos X-XII)», a *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*. Santiago de Compostela: Universidades de Santiago de Compostela y Valladolid, 1995, pp.382-383.

Simó	3	Perpinyà	1
Francesc	2	Ponç	1
Joan	2	Romeu	1

Cal destacar, però, el nom que tot i la seva poca freqüència –només 1- té un cert interès, en tant en quant, apareix en funció antroponímica de nom de bateig i no de segon nom com seria lògic, com és el cas de *Perpiniani Ferrarii*.

4. Classificació semàntica i freqüència dels segons noms

A diferència del que succeïa amb els noms de bateig pel que fa als segons noms la tipologia és més complexa. Aquesta complexitat es fa ben palesa a l'hora d'establir la seva classificació en les diferents categories onomàstiques.

La primera categoria correspon als segons noms formats a partir de designacions toponímiques i dins aquesta cal distingir dos grups:

El primer grup format per aquells que en fan palesa la indicació del lloc de procedència o d'anterior residència del portador o dels seus antecessors que poden ser noms propis de ciutats o viles precedits o no de la preposició *de*. D'una banda aquells que fan referència a llocs autòctons de l'illa com ara, *Guilelmus de Buzcastell*,⁶ *Berengarius de Balançat*, *Bernardus de Conileres*,⁷ *Arnaldus Marrades*, etc. De l'altra els que corresponen a pobles de Catalunya tant de la Catalunya vella: *Guilelmus de Bagneolis*, *Bernardus de Belloch*, *Guilelmus de Geronda*, *Bernardus de Menresa*, *Guilelmus Monistrol*, *Franciscus de Vich*, etc., com de la Catalunya Nova: *Guilelmus de Terrachona*, *Raimundus Valls*, etc., així com de la Catalunya nord com *Bernardus Perpiniani* i de l'Aragó com ara *Nicolaus de Monso* i *Petrus de Fragua*. S'inclou també en aquest grup l'ètnic *Bernardus Tolsani*.

El segon grup el configuren aquells segons noms que tenen el seu origen en designacions toponímiques com ara accidents orogràfics referents al relleu com per exemple: *Petrus de Podio*, *Berengarius de Riba*, *Guilelmus Soldevila*,... així com noms de grups de vegetació com és el cas de *Berengarius de Roure*. Dins aquest grup dels noms comuns caldria considerar també els noms d'edificis com ara *Michel de Casalis*.

La segona categoria correspon els segons noms que tenen el seu origen en patronímics, és a dir, aquells que s'han format afegint el nom del pare després del nom del bateig del portador, com ara *Arnaldus Bertrandi*, *Bernardus Dalmacii*, *Jacobus Johannis*, *Guilelmus*

⁶ Sobre l'etimologia del mot Buscastell vegeu Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, I (Toponímia antiga de les Illes Balears). Barcelona: Curial Edicions, 1989, pp.77-80. Una visió crítica de la tesi de Coromines la dona Enric RIBAS i MARI, «Reflexions crítiques sobre l'etimologia del Buscastell Eivissenc», a *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, L-LI, (Juny – Desembre 1992), pp.45-59.

⁷ Marià TORRES TORRES identifica a Bernat de Conilleres amb un propietari d'una alqueria i dels illots les Bledes i la Conillera conegudes com a les Conilleres, a «Noms de persona i lloc a la literatura d'Eivissa i Formentera: el cas de la Rondallística de Joan Castelló Guasch», a *Actes del XXIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, Eivissa (10 i 11-X-1998)*, *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, LXXXIII, (desembre 2000), p.36.

Albert, etc. La continuïtat onomàstica al llarg dels segles d'aquests patronímics es fa ben palesa, en tant que, gairebé tots ells han esdevingut llinatges. En efecte, els cognoms Martí, Bertran, Dalmau, Llorens, Romeu, Albert formen part del repertori de noms de família actuals catalans, així com Olomar que sota la variant formal Alomar és molt freqüent a les Illes Balears. Per contra de Roart i la seva variant Ruart no s'ha pogut localitzar cap portador actual a Catalunya ni tampoc a les Illes Balears,⁸ tot i que Moll assegura que es tracta d'un llinatge que es troba a Palafrugell, Pals, Madremanya, Verges, etc., sobretot sota la forma Ruart.⁹

La tercera categoria fa referència als segons noms formats a partir de noms d'oficis, de càrrecs o dignitats la qual es subdivideix en dos apartats: un primer que correspon pròpiament als noms d'ofici: *Arnaldus Pelliperii*, *Guilelmus Marini*, *Berengarius Magistri*, etc., i un segon referent als càrrecs civils: *Petrus Scriba*, *Raimundus Claverii*, etc.

A la quarta categoria pertanyen els segons noms la procedència dels quals s'ha de cercar en paraules del lèxic comú. Aquesta es podria classificar en aquells segons noms procedents de noms demostratius d'una qualitat física o moral, com ara *Arnaldus Rubei*, *Guilelmus Gelos*, *Petrus Bruni*, ...i aquells que tenen el seu origen en noms comuns d'objectes inorgànics, els quals per la seva vinculació directa amb el portador serveixen com a referent de la persona designada, com ara *Petrus Posticii*.

D'acord amb aquesta classificació, els segons noms procedents de topònims ocupa la primera posició respecte a les altres categories onomàstiques. Així, d'un total de 113 de segons noms diferents, 67 tenen el seu origen en les diverses designacions toponímiques, mentre que 19 corresponen a noms d'oficis, 14 a patronímics, 12 a paraules del lèxic comú i 1 de classificació dubtosa.¹⁰

Quant a les freqüències dels segons noms resulta del tot impossible fer-ne un llistat que sigui revelador des d'un punt de vista estadístic, atès que la repetició d'uns segons noms en detriment d'uns altres no es representativa de la vitalitat dels antropònims, sinó que aquesta reiteració fa palesa només la preeminència dins el Consell municipal d'unes famílies concretes envers unes altres.

5. Cloenda

A l'hora de la recapitulació, cal assenyalar que han passat només 56 anys de l'escomesa cristiana i no obstant això, amb l'anàlisi dels antropònims estudiats es pot copsar com de la Yâbisa musulmana no roman ni el record. Una antroponímia predominantment catalana demostra la cruesa d'una realitat políticossocial que fa palesa la desaparició de la població musulmana autòctona, fugida de l'illa o esdevinguda esclava. Com a vestigis antroponímics d'aquesta societat queden només alguns segons noms procedents de topònims del substrat

⁸ Cerca realitzada al lloc web de l'Institut d'Estadística de Catalunya: <http://www.idescat.es/onomastica> i al lloc web de la Telefónica: <http://www.telefonica.es/index/pagblancas.html>.

⁹ F.B. MOLL, *DCVB*, vol.9, p.510.

¹⁰ És el cas de difícil interpretació Savia, car podria tractar-se del segon nom s'Àvia, s'Avià, Sàvia, o sa Via.

aràbig com ara Balansat,¹¹ un topònim autòcton, convertit posteriorment també en cognom. En aquest mateix sentit, també hi són presents segons noms, posteriorment llinatges, formats a partir de topònims que pertanyen a un substrat mossaràbic com ara Portmany o des Tur.¹²

D'altra banda, la implantació d'un Consell municipal a imatge dels de les ciutats catalanes en el qual hi eren representats tots els estaments de les classes socials es manifesta plenament en el Consell eivissenc, en el qual els seus membres són portadors d'uns segons noms que no són res més que un clar exponent del rang social al que pertanyen. Hi trobem tant els terratinents que tenen les seves possessions fora vila: els Buscastell, els Conillers, etc., però també en formen part els menestrals que exerceixen el seu ofici dins la ciutat: *Arnaldus Pelliperii*, *Bernardus Texidor*, *Berengarii Fusterii*, etc.

Àdhuc el mecanisme de transmissió del llinatge serà una còpia del català. La formació del patronímic a partir del genitiu llatí restarà present en noms com ara *Jacobus Romei* i *Laurentius Romei*, segurament germans, així com en *Bernardus Johannis*, *Guilelmus Johannis* i *Jacobus Johannis*, versemblantment tots ells fills de Joan.¹³

En definitiva i per concloure, "a grosso modo" podem parlar d'una realitat antroponímica medieval eivissenca abans de 1235 i d'una altra de molt diferent a partir de 1235. La importació i alhora imposició del sistema antroponímic català per part dels repobladors que arribaren a l'illa eivissenca a partir de 1235, tant pel que fa a sistemes de denominació, però també a nivell de tipologia de noms i de transmissió del llinatge esborrà ràpidament qualsevol rastre del passat antroponímic àrab de Yâbisa, tal i com ho demostren les dades extretes a partir de l'interessant document que a continuació donem a conèixer.

Apèndix documental

1291, agost, 20.

Els membres del Consell municipal de la vila d'Eivissa reten homenatge de fidelitat al rei Joan II de Catalunya i d'Aragó en qualitat de co-senyor d'Eivissa i Formentera, després de la mort del seu germà el monarca Alfons III de Catalunya i d'Aragó.

Original: ACA, Cancelleria Reial, pergami de Jaume II, núm.15.

ADVERTIMENT: Pel que fa a la transcripció ha estat respectada l'ortografia del text original, tret de la regularització de la -j llarga final com a -i llatina. Les lletres en cursiva corresponen al desenvolupament de les abreviatures.

¹¹ Sobre l'etimologia del mot Balançat vegeu Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, I..., p.57.

¹² Sobre el substrat lingüístic dels topònims Balançat, Portmany i des Tur, vegeu Enric RIBES I MARÍ, «Toponímia d'Eivissa i Formentera...», pp.11-12. Sobre les etimologies dels mots Portmany i es Tur, vegeu Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, Ipp.235 i 285, respectivament.

¹³ Sobre la problemàtica dels noms de bateig esdevinguts patronímics, vegeu Dieter KREMER, «Quelques impressions de statistique onomastique médiévale», a *Dictionnaire historique des noms de famille romans. Actes del III Col·loqui PatRom*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1991, 187.